

Голубов А. Є.,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
науков-дослідної лабораторії
з розроблення законодавчих
та інших нормативно-правових актів
Навчально-наукового інституту психології,
менеджменту, соціальних та інформаційних
технологій Харківського національного
університету внутрішніх справ

УДК 343.1

Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування кримінальних справ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Продовження в Україні судово-правової реформи обумовлює необхідність подальших змін у правовій системі держави, у тому числі змін концептуальних основ кримінально-процесуального права, відповідного законодавства та заснованій на них діяльності. Оскільки, незважаючи на істотні зміни в їх змісті, що відбулися останнім часом, вони все ж залишаються побудовані на застарілій основі, яка була закладена ще за часів Радянського Союзу, в якому людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека були лише декларативними моментами буття однієї з найбільших країн світу. Тому, на наш погляд, питання формування концептуальних основ кримінального судочинства, визначення мети кримінально-процесуальної діяльності та засобів її реалізації уповноваженими особами держави, підвищення ефективності діючих гарантій прав та законних інтересів особи, враховуючи продовження роботи з розробки нового КПК України, є доволі актуальною проблемою сьогодення, яка потребує свого вирішення. На це прямо вказано в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, яка була затверджена указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які опирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проблема визначення мети кримінального судочинства завжди привертала увагу науковців та практиків, зокрема, їх досліджували такі вчені як В. П. Бож'єв, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, Є. Г. Коваленко, І. І. Карпець, Е. Г. Лукьянова, Л. М. Лобойко,

П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, М. С. Строгович, М. О. Чельцов, О. Г. Шило та ряд інших. При цьому основна увага в наукових дослідженнях приділялася виявленню змісту мети кримінально-процесуальної діяльності, але вважати це питання остаточно вирішеним, як показує аналіз останніх публікацій з даної тематики, ще передчасно. Також звертає на себе увагу те, що висвітлення цього питання не проводилося з точки зору впливу мети кримінального судочинства на діяльність дізнавача, слідчого. Але між ними існує певний взаємозв'язок, що визначає те, як ці посадові особи повинні будувати діяльність із розслідування кримінальних справ. Враховуючи вказане, метою статті є визначення мети сучасного кримінального судочинства та впливу її на діяльність дізнавача та слідчого.

Розкриваючи основний зміст статті, насамперед відмітимо, що діяльність дізнавача та слідчого, як і будь-яка суспільно-корисна діяльність, повинна бути спрямована на досягнення певної мети та виконання при цьому відповідних завдань. З цього приводу звертається увага, що значущість цілей неможливо переоцінити, бо вони є вихідною точкою планування; цілі лежать в основі побудови організаційних стосунків; цілі є точкою відліку в процесі контролю і оцінки результатів праці окремих працівників і організації в цілому [1, с. 209]. Тобто, можна вести мову, що для діяльності з розслідування кримінальних справ, яка здійснюється правоохоронними органами, зокрема органами дізнання та досудового слідства, визначення мети такої діяльності, формулювання її, принаймні на рівні правосвідомості виконавця, є обов'язковою умовою належної організації та реалізації такої діяльності.

На наш погляд, наявність мети діяльності, у тому числі і при розслідуванні кримінальних справ, її усвідомлення дізнавачем та слідчим, а також здійснення у повному обсязі виступає як системно-організуючий фактор, який надає діяльності логічної спрямованості, цілісності, обумовлює вибір сил та засобів її виконання, забезпечує її ефективність та результативність, сприяє отриманню нової якості діяльності, сприяє можливості оцінювання її результатів тощо. І цей момент, на жаль, не завжди береться до уваги як під час теоретичної підготовки майбутніх слідчих, так і безпосередньо під час розслідування слідчим кримінальної справи. Як негативні наслідки викладеного — недотримання дізнавачем та слідчими вимоги повноти та об'єктивності розслідування, порушення прав учасників провадження (зокрема, заявляти клопотання, надавати докази тощо), повернення справи прокурором на підставі ст. 229 КПК України та ряд інших.

Причиною зазначеного, як ми вважаємо, є те, що увага дізнавача та слідчого при розслідуванні кримінальної справи в більшості випадків фактично зосереджена на вчиненні конкретних процесуальних дій та прийнятті відповідних процесуальних рішень, складанні процесуальних документів, оформленні результатів провадження, виконанні дій, пов'язаних із їх службово-трудовою діяльністю як працівників правоохоронних органів держави тощо. Це не дає можливості зосередитися на оцінюванні власної діяльності з позиції виконання поставлених законом перед слідчим завдань та досягнення цілі цієї діяльності. Не завжди на це звертається увага з боку начальника органу дізнання та начальника слідчого відділу (відділення), які згідно до їх функціональних обов'язків повинні створювати умови для успішного виконання підлеглими завдань кримінального судочинства [2, с. 115], а також забезпечувати досягнення відповідної мети всього провадження. На наш погляд, усунення цих недоліків в практичній діяльності дізнавачів та слідчих сприятиме не тільки підвищенню якості розслідування кримінальних справ, а також

Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування...

сприятиме забезпеченню прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

Відмітимо, що під поняттям «мета» будемо розуміти те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти, де слова «мета» та «ціль» використовуються як синоніми [3, с. 661, 1598]. До того ж, з методологічної точки зору, доцільним, як ми вважаємо, є виділення суто теоретичного та практичного прояву мети кримінального судочинства.

Так, з приводу понять «мета», «ціль» та «завдання» в науці кримінально-процесуального права А. Павлишин зазначає, що серед вчених-процесуалістів і досі немає єдності щодо їх визначення і встановлення співвідношення цих понять, проте саме ціль процесу має стати тією методологічною засадою, світоглядною основою, вихідною точкою, яка має лягти в основу нового процесуального кодексу [4, с. 134], а також, як ми вважаємо, ціль має стати основою регламентованої цим кодексом діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду. Отже, як бачимо, це питання ще не знайшло свого остаточного вирішення в кримінально-процесуальній науці, хоча, як ми звертали увагу, визначення мети діяльності має важливе значення. Цілком закономірно, що існуючі недоліки сучасної кримінально-процесуальної діяльності в певній частині обумовлені відсутністю чітко визначеної мети кримінального процесу, встановлення співвідношення мети та завдань кримінального судочинства та значення цих категорій для діяльності дізнавача, слідчого, прокурора, судді.

Стосовно визначення мети кримінального процесу звернемо увагу на результати узагальнення дискусії, що мала місце свого часу з цього приводу в науковій літературі, яке було проведено М. О. Чельцов-Бебутовим. Ним, зокрема, були виокремлені такі теоретичні концепції, в яких знайшло своє відображення розуміння мети кримінального процесу:

- концепція, в межах якої кримінальному судочинству відводиться підлегле службове становище стосовно матеріального кримінального права, де процес виступає лише засобом здійснення покарання, передбаченого кримінальним законом, а його мета – застосування справедливого покарання (І. Я. Фойницький, М. С. Строгович);

- концепція кримінального процесу як юридичного відношення, в межах якої він розглядався як певне абстрактне юридичне відношення, а до основних положень були наступні моменти: кримінальний процес як юридичне відношення, має на меті забезпечення права держави на покарання або вирішення правової суперечки; це відношення виникає між судом – носієм судової влади, та сторонами – носіями відповідних інтересів; це відношення має публічно-правовий характер; воно розвивається, рухається по сходинкам (етапам) (Г. Фельдштейн, Н. Н. Розін);

- концепція кримінального процесу як системи гарантій особи, в межах якої увагу акцентовано на праві особистої свободи як основного, визначального права щодо процесуальної діяльності суду, оскільки завданням цього органу є не боротьба зі злочинністю або забезпечення інтересів влади, а вирішення суперечки між державою, що пред'являє обвинувачення і доводить своє право на покарання, та особою, а засобами охорони прав особи виступає судовий захист, а не державна опіка (П. І. Люблінський, І. В. Михайловський) [5, с. 816–825].

На існування багатоаспектності розуміння кримінального процесу як окремого явища звернуто увагу Л. М. Лобойко, який виділяє два підходи до вивчення поняття кримінальний процес. Перший підхід пов'язаний з розумінням кримінального процесу як сукупності кримінально-процесуальних правовідносин (правових), що виникають, розвиваються і припиняються під час порушення,

досудового слідства, судового розгляду і вирішення кримінальних справ. Другий підхід стосується погляду на кримінальний процес як на специфічну правоохоронну діяльність із застосування норм права. Останній підхід, на думку Л. М. Лобойка, переважає в теорії процесу, причина цього вбачається ним у динамічності руху процесу, що не дає можливості простежувати швидкі й часті зміни об'єкта, суб'єкта і змісту кримінально-процесуальних правовідносин [6, с. 12].

Отже, якщо узагальнити наведені позиції, то, на наш погляд, можна констатувати, що в них знайшли своє відображення низка різних, але одночасно взаємопов'язаних та єдиних за природою моментів (правовий засіб, правова форма, правова гарантія, правова діяльність), які характеризують кримінальне судочинство як особливе явище правової дійсності. При цьому, як ми можемо відмітити, комплексне врахування положень цих концепцій дає підстави для наступного висновку: кримінальний процес як юридичний засіб, що забезпечує реалізацію норм кримінального права, виступає специфічною правовою формою опосередкування та впорядкування суспільних відносин, які виникають у зв'язку з діяльністю по порушенню, розслідуванню, вирішенню кримінальної справи та виконанню судових рішень, де відповідні кримінально-процесуальні норми, які її регулюють, виступають гарантіями прав, свобод та законних інтересів осіб, які приймають участь або залучені до кримінального судочинства.

Отже, з наведеного вище, на наш погляд, є можливість на теоретичному рівні визначити те, до чого прагне кримінальне судочинство, те, що можна визнати в якості його мети. В цьому контексті важливим моментом, який обов'язково слід взяти до уваги при вирішенні цього питання, є необхідність врахування положень ст. 3 Конституції України, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, де частиною державного механізму, його невід'ємною складовою є кримінальний процес (як система органів та відповідна діяльність).

Відповідно, як теоретичне положення, метою кримінального судочинства пропонуємо вважати забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, які приймають участь або залучені до кримінального судочинства. Зокрема, подібна точка зору висловлена Л. М. Лобойко. На його думку, якщо мета кримінального процесу — це бажаний результат провадження у кримінальній справі, а сам процес здійснюється в інтересах всіх його суб'єктів, то його мету слід визначати як охорону прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у ньому [6, с. 12]. Саме такий підхід до визначення мети кримінального процесу, як ми вважаємо, характеризує цю правозастосовну діяльність як таку, що відображує сутність демократичної, соціальної, правової держави.

У цьому контексті погодимося з позицією О. Шило, яку нею висловлено щодо напрямку розвитку сучасного кримінального судочинства. Так, вона відмічає, що тенденції розвитку в останні роки законодавства України, зокрема кримінально-процесуального, зміни суспільної свідомості та офіційної доктрини щодо співвідношення інтересів держави і людини свідчать про прагнення до створення судочинства охоронного типу, спрямованого на захист прав і законних інтересів кожної людини незалежно від її процесуального статусу та підстав залучення до провадження по справі [7, с. 204]. І наведене О. Шило узагальнення цілком підтверджує отримані нами вище висновки. Тобто, ми ведемо мову про те, що поняття «забезпечення прав особи» у кримінальному судочинстві відноситься до будь-якої людини (підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка), яка потрапила до цієї сфери.

Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування...

Щодо практичного аспекту реалізації мети кримінального судочинства, то є підстави вважати, що вона безпосередньо стосується і втілюється в реальну діяльність із порушення, розслідування, та вирішення кримінальної справи. В такому разі метою доцільно вважати те, до чого мусять прагнути в своїй діяльності органи дізнання, досудового слідства, що можна вважати кінцевим її результатом. Це, на наш погляд, безпосередньо знайшло своє закріплення в ст. 22 КПК України і стосується всебічного, повного та об'єктивного встановлення обставин справи. Підтвердженням цього висновку, як ми вважаємо, є положення п. 1 ч. 1 ст. 367, ст. 368, ч. 2 ст. 398 та ряд інших статей КПК України. В цих статтях невиконання положень ст. 22 КПК України розцінюється не інакше як недосягнення мети, зокрема досудового провадження, що обумовлює фактично необхідність повторити кримінально-процесуальну діяльність знову. І хотілося б звернути увагу на той момент, що напрямок розвитку вітчизняного кримінального процесу в бік розширення принципу змагальності, який відмічається останнім часом [8, с. 17], не може бути підставою для обмеження дії цього положення.

З цього приводу слушно відмічено Ю. М. Грошевим про те, що реформаційні процеси у сфері кримінального судочинства повинні йти шляхом створення такого кримінально-процесуального механізму, при якому належним чином забезпечується баланс публічних та приватних інтересів, адже кримінальне судочинство здійснюється в інтересах всього суспільства в цілому і окремої людини зокрема [9, с. 6]. З висловленою вище думкою ми повністю погоджуємося, оскільки, як можна відмітити з аналізу положень ст. 22 КПК України, і на що вказує В. Т. Маляренко, слідчий при проведенні досудового слідства не повинен бути ні обвинувачем, ні захисником, а має бути дослідником та шукачем істини, об'єктивним, неупередженим «суддею» на досудових стадіях кримінального процесу [8, с. 18].

Узагальнюючи наведене в статті, відмітимо такі висновки, які стосуються мети кримінального судочинства та її впливу на діяльність дізнавача та слідчого:

- формулювання мети кримінально-процесуальної діяльності є важливим чинником її систематизації та організації, забезпечує можливість оцінювання її результатів, сприяє вибору сил та засобів її досягнення, обумовлює здійснення її в певному режимі – режимі законності, а діяльність дізнавача та слідчого повинна будуватися та спрямовуватися саме з урахуванням мети кримінального процесу;

- за своїм характером мету кримінального процесу доцільно розглядати як загальне явище (забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, які приймають участь або залучені до кримінального судочинства), практична реалізація якої отримує власне наповнення (зокрема, всебічне, повне та об'єктивне встановлення обставин справи для слідчого) з врахуванням етапу (стадії) кримінального судочинства та особи (специфіка виконуваної функції, наприклад, дізнавачем, слідчим), яка забезпечує її виконання;

- кримінально-процесуальна діяльність дізнавача, слідчого з порушення та розслідування кримінальних справ повинна бути заснована з врахуванням мети кримінального судочинства, яка характеризує його як особливу правозастосовну діяльність, де дотримання цієї умови є обов'язковою складовою належної організації та ефективної реалізації цими особами їх кримінально-процесуальних функцій.

Зазначені висновки, на наш погляд, акцентують увагу на тому, що перспективними напрямками подальших наукових досліджень у цій сфері є роз-

криття особливостей забезпечення, зокрема слідчим, не тільки приватних прав та інтересів учасників кримінального судочинства, а й публічних інтересів суспільства та держави в цій сфері, висвітлення особливостей реалізації кримінального судочинства стосовно окремих стадій кримінального процесу та особливих проваджень, наприклад, провадження у кримінальних справах про злочини неповнолітніх. Теоретичне вирішення та практична реалізація цих питань в діяльності державних органів та посадових осіб, які ведуть кримінальний процес, стане одним із факторів, що забезпечить «становлення в Україні судівництва як єдиної системи судового устрою та судочинства, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів», як це передбачено в Концепції вдосконалення судівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виханский О. С. Менеджмент : [ученик; 3-е изд.] / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — М. : Гардарики, 1998. — 528 с.
2. Каткова А. Г. Правові та організаційні аспекти управління слідчими підрозділами органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / А. Г. Каткова. — Х., 2003. — 260 арк.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. — 1440 с.
4. Павлишин А. Ціль сучасного кримінального процесу України / А. Павлишин // Право України. — 2009. — № 2. — С. 134—138.
5. Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права : очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах / Чельцов-Бебутов М. А. — СПб. : Равена, Альфа, 1995. — 846 с.
6. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : Курс лекцій : [навч. посібник] / Лобойко Л. М. — К. : Істина, 2005. — 456 с.
7. Шило О. Судовий захист як вид державного захисту прав і законних інтересів людини в правовій державі / О. Шило // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 2 (45). — С. 203—213.
8. Маляренко В. До питання доктрини кримінальної юстиції в Україні / В. Маляренко // Право України. — 2009. — № 2. — С. 11—23.
9. Грошевий Ю. Проблеми реформування кримінального судочинства / Ю. Грошевий // Право України. — 2009. — № 2. — С. 4—10.

Голубов А. Є. Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування кримінальних справ

Стаття присвячена дослідженню змісту мети кримінального судочинства з точки зору її нормативного закріплення та практичної реалізації в кримінально-процесуальній діяльності дізнавача та слідчого. Визначено мету кримінального процесу як забезпечення прав, свобод та законних інтересів осіб, які приймають участь або залучені до кримінального судочинства.

Ключові слова: мета кримінального судочинства, кримінально-процесуальна діяльність, забезпечення прав особи.

Мета діяльності органів дізнання та досудового слідства з розслідування...

Голубов А. Е. Цель деятельности органов дознания и досудебного следствия по расследованию уголовных дел

Статья посвящена исследованию содержания цели уголовного судопроизводства с точки зрения ее нормативного закрепления и практической реализации в уголовно-процессуальной деятельности дознавателя и следователя. Определена цель уголовного процесса в качестве обеспечения прав, свобод и законных интересов лиц, принимающих участие или вовлеченных в уголовное судопроизводство.

Ключевые слова: цель уголовного судопроизводства, уголовно-процессуальная деятельность, обеспечение прав личности.

Golubov A. The aim of the bodies of inquiry and pretrial investigation for criminal investigation

The article deals with the content of the purpose of criminal proceedings in terms of its regulatory fixing and implementation of criminal procedure of the inquiry officer and investigator. Determined by aim the criminal process to secure the rights, freedoms and legitimate interests of persons involved or engaged in criminal proceedings.

Key words: aim of criminal proceedings, criminal procedural activities, ensuring of individual rights.